

ההיסטוריה מתחרזת - התשה מול מב"ם מקבילות ולקחים

מניתוח הכישלון במלחמת ההתשה, ניכר כי הסיכון המרכזי בהצלחת מאמצי המניעה, המופעלים כיום במסגרת המב"ם, עלול להיות הפסקתם. פרט להכרח להמשיך את מאמצי המניעה ללא לאות, אסור שייפסק פיתוח מגוון סוגי מענה איתנים לאתגר האסטרטגי של האיום המדויק

תרגיל איראני לתקיפת הכור הישראלי, 2021. מניעת יכולת אסטרטגית מהאויב עומדת בליבת המאמצים המתבצעים שלא במסגרת לחימה בעצימות גבוהה. צילום: הרשתות החברתיות

מחיר אסטרטגי מיישראל בכל עימות עתידי² לפיכך חובה עלינו לנסות ללמוד כיצד לא לחזור על כישלון העבר. יש בכך גם משום "הרמת הכפפה" שזרק שאול ברונפלד בסקירת הספרות שלו לספרי מלחמת ההתשה.³ ה"חריזות" העיקריות בין המאמצים למנוע הגעת יכולות משנות מצב אסטרטגי בעבר ובהווה: זיהוי יכולות משנות מצב אסטרטגי והמאמצים למניעת השגתן על-ידי האויב; מניעה כעמוד תווך בתפיסת הביטחון הישראלית; תפקיד העמימות בהגדרת המצב הצבאי; מעורבות מעצמתית ואילוצים חיצוניים; ומשך הזמן הרב המאפשר למידה ושיפור מתמיד בשני הצדדים.

זיהוי יכולות משנות מצב אסטרטגי והמאמצים למניעת השגתן על-ידי האויב

במרס 1970 זיהה הדרג המדיני את הטק"א הרוסי המתקדם (SA-3) שהחל להיפרס במצרים כסיכון מרכזי. חיל האוויר הונחה לתקוף את סוללות הטק"א המצרית והרוסי, למרות

האמרה "ההיסטוריה לא חוזרת אבל לבטח מתחרזת" מיוחסת לסופר האמריקאי בן המאה ה-19, מארק טוויין.¹ למידה ממאורעות היסטוריים מאפשרת לנו לנסות למצוא נושאים שמתחרזים ביניהם, שניתן ללמוד מהם לקחים חשובים למניעת טעויות ולשיפור התנהלותנו בהווה והאופן שבו נתנהל בעתיד.

מאמצי העימות הנוכחי שבין ישראל לאיראן ושלוחיה למניעת כניסת נשק אסטרטגי לזירות העימות במעגל הראשון והשני "מתחרזים" בכמה וכמה היבטים עם מאמצי המניעה שהפעילה ישראל כנגד קירוב הטק"א המצרית לגדה המערבית של תעלת סואץ במהלך מלחמת ההתשה. בשני המקרים, מניעת יכולת אסטרטגית מהאויב עומדת בליבת המאמצים המתבצעים שלא במסגרת לחימה בעצימות גבוהה.

כישלון מאמצי מניעת קירוב הטק"א המצרית לתעלה במלחמת ההתשה גבה מחיר אסטרטגי כבד מצה"ל בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים. כישלון עתידי, אם יקרה, במניעת כניסת טילים מדויקים לעזה, לסוריה או ללבנון עלול לגבות

עמימות המצב הצבאי כגורם משפיע על קבלת החלטות

רק בשנת 2003 הוגדרה התקופה מסיום מלחמת ששת הימים עד אוגוסט 1970 כמלחמת ההתשה.¹³ כנראה שאחת הסיבות המרכזיות הייתה שבמהלך התקופה עצמה היה אינטרס מדיני לא להגדיר את התקופה כמלחמה. חלק מההגבלות שהשית על עצמו צה"ל בפעולותיו במהלך מלחמת ההתשה נבעו מהרצון לא לגרום להסלמת המצב לכדי מלחמה כוללת. עצם היות המצב מעל סף הרגיעה והפסקת האש אפשר לחיל האוויר לתקוף את סוללות הטק"א. ברגע שהושגה הפסקת אש נעצרו פעולות חיל האוויר שנועדו למנוע מהמצרים להשיג את היתרון האסטרטגי.

מאמצי העימות הנוכחי שבין ישראל לאיראן ושלוחיה למניעת כניסת נשק אסטרטגי לזירות העימות במעגל הראשון והשני "מתחרזים" בכמה וכמה היבטים עם מאמצי המניעה שהפעילה ישראל כנגד קירוב הטק"א המצרי לגדה המערבית של תעלת סואץ במהלך מלחמת ההתשה. בשני המקרים, מניעת יכולת אסטרטגית מהאויב עומדת בליבת המאמצים המתבצעים שלא במסגרת לחימה בעצימות גבוהה

המאמצים הננקטים בשנים האחרונות למניעת התעצמות חזבאללה בנשק אסטרטגי תווגו מחדש כמב"ם (מערכה בין מערכות).¹⁴ בראיית הדרג הצבאי הבכיר, אחד מתפקידי המב"ם הוא להרחיק את המלחמה הבאה. ניכר שהרצון למנוע מלחמה כוללת הוא גורם משפיע בהחלטות על הפעולות הננקטות.¹⁵ המצב הצבאי השורר בסוריה מאז תחילת מלחמת האזרחים מאפשר לחיל האוויר לתקוף בשטחה, בשונה מאשר בשטח מדינות אחרות. בדומה להפסקת האש בסיום מלחמת ההתשה, רגיעה בסוריה עלולה להביא ללחץ בין-לאומי על ישראל להפסקת התקיפות בשטחה.

מעורבות מעצמות כאילוץ חיצוני

בגלל הסלמה גוברת במלחמת ההתשה, הגבירה רוסיה את מעורבותה והעבירה לצד המצרי טק"א מתקדם ומטוסי קרב, מומחים צבאיים ואף טייסים. חיל האוויר הישראלי אף מצא את עצמו בקרבות אוויר מול טייסים רוסים במהלך המלחמה. סיום המלחמה הוכתב על-ידי ארצות הברית וברית המועצות מתוך כוונת שתי המעצמות למנוע הסלמה רחבה יותר ביניהן במלחמה הקרה.

הנוכחות הרוסית בשטח סוריה בשנים האחרונות משפיעה על כל השחקנים במערכה ועל פעולות צה"ל במב"ם. מהלכים מדיניים הם כלי בידי ישראל מול רוסיה כממלאת תפקיד מפתח בהתמודדות מול הפעילות האיראנית בסוריה.¹⁶ מנגנוני תיאום הוקמו למנוע חיכוכים טקטיים, העלולים לגרום למשברים אסטרטגיים. הפלת מטוס האיליושין הרוסי ב-17 בספטמבר

סא"ל (מילי) בעז קמינר, לשעבר ראש תחום הגנה אווירית אינטגרטיבית ומומחה ידע הגנה אקטיבית במטה חיל האוויר

הסיכון בפגיעה במפעילי הטק"א הרוסים.⁴ במהלך מלחמת ההתשה הוציא חיל האוויר יותר מ-8000 גיחות, רובן כ"ארטילריה מעופפת" כפיצוי על היחס החסר בסד"כ הארטילריה בין המצרים לכוחות צה"ל בתעלה. מאות גיחות הוצאו במסגרת מבצעי "פריחה", לצורך פגיעה בתשתיות בעורף המצרי והדגשת הפגיעות של העורף המצרי. החל ממרס 1970 הפעיל חיל האוויר מאמצים רבים לטרפוד קירוב הטק"א לתעלת סואץ. עשרות גיחות הוצאו לצורך השמדת סוללות טק"א ותשתיות שנבנו לאורך הגדה המערבית של התעלה. שיעור אבדות מטוסי חיל האוויר וטייסיו במהלך תקיפות הטק"א המצרי היה הגבוה מכל שאר סוגי הגיחות ואף משיעור האבדות במבצע "מוקד".⁵ יחסי השחיקה הבהירו באופן חד את האתגר הגדול שהציבו אמצעי ההגנה האווירית הרוסיים לחופש הפעולה שחיל האוויר ידע להשיג מאז היום הראשון של מלחמת ששת הימים. הפלת הפנטומים החדשים שהגיעו מארצות הברית והכישלון בפעולת אמצעי הל"א האמריקניים כנגד הטק"א הרוסי, העצימו את תחושת הסיכון.⁶

פירוז השטח שנמצא 50 ק"מ מהתעלה לצורך הרחקת הטק"א היה לאחד הסעיפים החשובים לישראל בהסכמי הפסקת האש שהושגה לבסוף באוגוסט 1970.⁷ יום אחרי שהסתיימה מלחמת ההתשה, כבר הפרו המצרים את ההסכם,⁸ ולכן חיל האוויר התמודד מול סבך צפוף של טק"א מסוגים שונים לאורך כל הגדה המערבית של תעלת סואץ.

המאמצים למניעת הנשק המדויק מחזבאללה מתנהלים בשנים האחרונות בפעולות חשאיות וגלויות,⁹ בעיקר על-ידי קהילת המודיעין ותקיפות חיל האוויר, שרובן מתבצעות בשטח סוריה. השנים הארוכות שבהן תקיפות אלו משולבות עם מאמצים מדיניים גלויים מדגישות את החשיבות היתרה שרואה ישראל במניעת הנשק המדויק מחזבאללה.

מניעה כעמוד תווך בתפיסת הביטחון הישראלית

זוח הוועדה בראשות דן מרידור בנושא עדכון תפיסת הביטחון של ישראל עסק בשלושת עמודי הביטחון שהעמיד דוד בן גוריון בתחילת שנות החמישים: "התרעה", "הכרעה" ו"הרתעה" והוסיף להם רגל רביעית של "הגנה".¹⁰ מבט מפוכח על מאמצי הביטחון של ישראל בעשורים האחרונים מאפשר להוסיף את מאמץ ה"מניעה" כעמוד תווך מרכזי. במהלך כמעט כל שנותיה של ישראל עסקו מערכת הביטחון, המדינאות והדיפלומטיה הישראלית במניעת יכולות צבאיות אסטרטגיות מאויבי ישראל.¹¹ מאמצים אלו בלטו בתקשורת בפעולות חד פעמיות זוהרות, כגון הפצצת הכור העיראקי ב-1981 והפצצת הכור הסורי ב-2007. מאמצים רבים נוספים פעלו מחוץ לאור הזרקורים: בעיקר פעולות מתמשכות ומתישות למניעת יכולות הגרעין האיראני והמאמצים בשנים האחרונות למניעת יכולות האש המדויקת של חזבאללה.¹²

טוס האיליושין הרוסי שהתרוקן ב־17 בספטמבר 2018. נקודת משבר ביחסים שגרמה לרבים לחשוב שבכך ייעצרו פעילויות המב"ם. צילום: ויקיפדיה

עליונות על מערכות הטק"א הרוסיות הפרוסות בסוריה. פריסת הטק"א המתקדם הרוסי S-300 בסוריה במהלך 2018 והעברת מומחי הגנ"א רוסים לסוריה,²⁰ הן סימן ברור לחוסר שביעות הרצון הרוסית מנחיתות מערכותיהם מול תקיפות חיל האוויר. חשיפת מפקד חיל האוויר כי מטוסי F-35 ("אדיר") הופעלו בתקיפות מבצעיות²¹ מדגימה כי גם כיום, כמו במלחמת ההתשה שבה נעשה שימוש במטוסי הפנטום החדשים, חיל האוויר לא נמנע מהפעלת האמצעים המתקדמים ביותר.

כמו צה"ל, גם האיראנים וחזבאללה מפגינים יכולת התאמה והשתנות תחת אש תקיפות חיל האוויר. העברת מפעלי ייצור הטילים לשטח לבנון, הם דוגמה לכך. בניגוד לסוריה, שבה צה"ל פועל כמעט בחופשיות כדי למנוע את העברות האמל"ח המדויק, בלבנון ישראל כמעט אינה פועלת, וכך ארסנל הטילים המדויקים של חזבאללה עלול לגדול באמצעות ייצור מקומי בלבנון.²²

מה ללמוד ומה לא ללמוד מתוך ההשוואה בין שני המקרים

האמצעים, היכולות והמצב המדיני-ביטחוני המאפיין את מאמצי המב"ם כיום שונים לחלוטין משהיו במלחמת ההתשה, דבר המקשה על הלמידה מהשוואת שני המצבים. למשל, בניגוד למאמצי תקיפת הטק"א במלחמת ההתשה, שבהם השתתפו רק שתי טייסות הפנטום,²³ במאמצי מניעת הנשק המתקדם מחזבאללה משתתפות בשנים האחרונות כמעט כל יחידות חיל האוויר. למרות זאת הדמיון הקיים מחייב אותנו לבחון מה בכל זאת אפשר ללמוד, כדי להסתכל מחדש על המערכה שבה אנו נתונים היום מתוך פרספקטיבה רחבה. תהליך חשיבתי מומלץ בייחוד לגופים הטרורדים בעשייה היום-יומית של המערכה מכדי שיוכלו להרים את הראש ולזהות סיכונים ולהכין מראש מנגנונים לצמצום סיכונים אלו.

בין הנושאים שניתן ללמוד מהדמיון ו"החרוזה" של ההיסטוריה:

להימנע מזחיחות ולא לוותר במרוץ הלמידה המתמדת
הפסקת האש בסיום מלחמת ההתשה קטעה כמעט לחלוטין את תהליך הלמידה של חיל האוויר מההתמודדות מול הטק"א הרוסי המתקדם. קטיעה זו גבתה מחיר דמים כבד לחיל האוויר

2018 אומנם הייתה נקודת משבר ביחסים שגרמה לרבים לחשוב שבכך ייעצרו פעילויות המב"ם,¹⁷ אולם המשך התקיפות משנת 2020 מעיד כי רוסיה אינה ממלאת את אותו תפקיד שמילאה ברית המועצות במלחמת ההתשה. ההיסטוריה של פעולות ישראל בלבנון ובאזור בכלל מעידות כי תקיפה לא זהירה, שתגרום לפגיעה בחפים מפשע, עלולה לגרום הסלמה במעורבות המעצמות לעצירת הפעילות של ישראל.

יש טענות שארצות-הברית השתמשה במאמצי ישראל לתקיפת הטק"א הרוסי במצרים במלחמת ההתשה ככלי מבחן לקראת ההתמודדות של צבא ארצות-הברית מול טק"א זה בווייטנאם.¹⁸ בין אם טענות אלו נכונות או לא, לארצות-הברית היה תפקיד מרכזי גם בחימוש שקיבל צה"ל במהלך המלחמה וגם בהשגת הפסקת האש בסיום מלחמת ההתשה. כיום ארצות-הברית היא שחקן מפתח במורכבות האזורית ומשפיעה גם היא כמו רוסיה על פעולות צה"ל. במהלך שנות מאמצי המניעה מחזבאללה להשגת הנשק המדויק שינתה ארצות-הברית את מצב כוחותיה ומעמדה במזרח התיכון כמה פעמים. הנוכחות האמריקנית בעיראק מקשה על האיראנים לפעול שם בחופשיות, אך באותה מידה עלולה להקשות על חיל האוויר לפעול באזור זה.¹⁹

משך הזמן הרב והלמידה בשני הצדדים

במלחמת ההתשה הכירה מצרים בחולשת מערכי ההגנה האווירית שלה נגד חיל האוויר, המבוססים בעיקר על SA-2. תקיפות חיל האוויר בעומק מצרים היו הסיבה המרכזית שבגללה נאצר דרש מברית המועצות לשדרג את יכולות הטק"א שבידי מצרים למערכת החדשה SA-3. האמריקנים הופתעו כשגילו על כך שהמערכת יצאה מגבולות ברית המועצות ושאפו לבחון האם מנגנוני ה"א" שהוכנו כנגד SA-2 יפעלו גם נגד SA-3. מבצע "אתגר" לשימוש באמצעי ל"א אמריקניים בטיסה מול הטק"א נחל כישלון והביא לנפילת פנטומים ולמותם של כמה טייסי חיל האוויר, ביניהם שמואל חץ מפקד טייסת הפנטומים הראשונה. לאחר מלחמת ההתשה שדרגו למצרים את יכולות הטק"א שלהם פעם נוספת והפתיעו את חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים עם יכולות הטק"א הרוסי הנייד SA-6. בשנים האחרונות מפגין חיל האוויר במסגרת תקיפות המב"ם

מבצע "אתגר". מטוסו הפגוע של אלוף (חיל) בן נון לאחר הנחיתה ברפידיים. ייתכן שהאכזבה מכישלון ניסוי ה"א האמריקני במבצע מנעה פיתוח פתרונות חדשים לבעיית הטק"א המצרי, שהיו עשויים לאפשר לחיל האוויר להתמודד טוב יותר עם אתגרי הטק"א במלחמת יום הכיפורים. צילום ארכיון - אתר חיל האוויר

האסטרטגי העצום מהנשק המדויק מחייב מענים נוספים מתחום ההגנה: מערך הגנה אווירית רב-שכבתי, מגוון, זמין, רובוטי ויעיל כנגד כל סוג תקיפה, כיוון תקיפה ובכל זמן, כולל תקיפה בהפתעה.

מאמצי ההתמודדות השונים מול איום הנשק המדויק (בהתקפה והגנה), כמו גם מאמצי המניעה, מתחרים לעיתים על אותם משאבים במערכת הביטחון בכלל ומשאבי מודיעין בפרט, ולכן נדרש מנגנון תעודף ובקרה הפועל באופן מתמיד מתוך ראיית התמונה השלמה.

סיכום

את מלחמת ההתשה אנו שופטים כיום בראייה היסטורית בעיקר דרך הפריזומה של מלחמת יום הכיפורים: כישלון המאמצים למנוע ממצרים לקרב טק"א רוסית מתקדם לתעלת סואץ גבה מחיר אסטרטגי כבד מישראל בימים הראשונים של המלחמה. במלחמה הבאה ייבחנו המאמצים הנוכחיים למנוע מחזבאללה להשיג נשק מדויק המיועד לפגוע פגיעות אסטרטגיות בישראל.

מניתוח הכישלון במלחמת ההתשה, ניכר כי הסיכון המרכזי בהצלחת מאמצי המניעה, המופעלים כיום במסגרת המב"ם, עלול להיות הפסקתם: במלחמת ההתשה פסקו התקפות חיל האוויר למניעת קירוב הטק"א המצרי לתעלה כתוצאה מלחץ המעצמות להפסקת אש בין ישראל ומצרים. מענים חלופיים לאתגר הטק"א לא פותחו, ואת המחיר האסטרטגי שילמו חיל האוויר וצבא היבשה במלחמת יום הכיפורים. פרט להכרח להמשיך את מאמצי המניעה ללא לאות, אסור שייפסק פיתוח מגוון סוגי מענה איתנים (רובוטיים) לאתגר האסטרטגי של האיום המדויק.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

במלחמת יום הכיפורים,²⁴ ורק לאחר המלחמה חזר חיל האוויר לתהליך למידה אינטנסיבי של התמודדות עם טק"א מתקדם ונייד. תהליך למידה זה הוכיח את עצמו בהשמדת הטק"א הסורי בבקעת הלבנון במלחמת לבנון הראשונה.²⁵ על רקע ההשתנות והלמידה של האיראנים, הסורים וחזבאללה תחת אש תקיפות חיל האוויר,²⁶ לצה"ל אסור להאט במרוץ הלמידה ועליו להמשיך להתאים את מאמצי המערכה לשינויים כגון המעבר משינוע אמל"ח לחזבאללה לייצורו בתוך לבנון.²⁷ נוסף על כך, מומלץ למערכת הביטחון וקהילת המודיעין לחשוב כיצד להשפיע על מעגלי הלמידה של הצד השני.²⁸

להכין חלופות כחלק ממענה מגוון ורבי-שכבתי

בתקופה שבין מלחמת ההתשה למלחמת יום הכיפורים, בד בבד עם ההכרה בכישלון מאמצי המניעה, המשיך והחמיר הפער בפיתוח מגוון פתרונות לטק"א המתקדם. ייתכן שהאכזבה מכישלון ניסוי ה"א האמריקני במבצע "אתגר" ב-18 ביולי 1970 מנעה פיתוח פתרונות חדשים לבעיית הטק"א המצרי, שהיו עשויים לאפשר לחיל האוויר להתמודד טוב יותר עם אתגרי הטק"א במלחמת יום הכיפורים. בעקבות מלחמת יום הכיפורים יכולות ה"א של חיל האוויר התקדמו באופן ניכר, וכיום הם מרכיב חשוב במענה לטק"א המתקדם.²⁹ באופן דומה, גם מול הנשק המדויק של חזבאללה, נדרש להיערך לאפשרות שבה מאמצי המניעה יופסקו, או חס וחלילה ייכשלו.³⁰ יש להתייחס למאמצים אלו רק כקליפת מענה אחת מתוך מענה רב-שכבתי ומגוון. מענים אלו צריכים להיות מתחומי ההתקפה וההגנה, כמו לדוגמה תקיפת פתע רחבה של מערך הנשק המדויק בפתיחת הלחימה, בדומה למבצע "משקל סגולי" שבו הושמד חלק ניכר ממערך טילי הפאג'ר של חזבאללה בתחילת מלחמת לבנון השנייה. הסיכון

